

EDVARDAS GUDAVIČIUS

ŽAGARĖ XIII a. ŽIEMGALOS ĮVYKIŲ FONE

Straipsnis skaitytas 1998 m. Žagarėje vykusioje konferencijoje, surengtoje miesto jubiliejaus proga.

Žagarės apylinkės. 1995. Vytauto Didžpetrio nuotrauka

1254 m. Žiemgalos¹ dalybų (tarp Livonijos ordino ir Livonijos arkivyskupo) akte išvardijamos šios žemės: Silenė (Šilynė), Sagarė (Žagarė), Dobenė (Dubena), Sparnenė (Sparnynė), Dobelė (Duobelė), Upmala². Žagarė buvo Vakarų Žiemgalos pietinis pakraštys, aktuose gretinamas su jo siaurės kaimyne Silene³. Pagal 1254 m. dalybų aktą abi šios žemės atiteko Livonijos arkivyskupui⁴.

Žagaro etimologijos vietovardį randame ir kitose baltų žemėse. Tai XIII a. minima Žagarė Kurše⁵. Keli Žagariai yra lietuvių asimiliuotoje buvusioje jotvingių teritorijoje: Šlavantų apylinkėje (Lazdijų r.), Balbieriškio apylinkėje (Prienų r.), Seinų valsčiuje⁶. Yra ir neabejotinai lietuviškos kilmės vietovardžių: Žagarinė Jašiūnų apylinkėje (Šalčininkų r.)⁷, Žagariai Alytaus rajone. M. Jučas kelia klausimą, ar aptariama Žagarė buvo žiemgalių vietovė, ar pateko į Livonijos dalybų aktą tik kaip vokiečių užimta ar norima užimti teritorija⁸. A. Tautavičius⁹ ir R. Kulikauskienė¹⁰ Žagarę ir jos rytinę kaimynę Sidabrę (Joniskį) priskiria žiemgalių archeologinės kultūros sričiai, bet nurodo jas buvus ties tos srities riba. Reikėtų nepamiršti, kad archeologiniu požiūriu žemaičių ir žiemgalių genezės arealai buvo tarpusavyje glaudžiai susiję (net sunku nubrėžti tarp jų aiškia ribą)¹¹. Į aptariamą sritį XIII a. pradžioje veržėsi lietuviai: žiemgalių nekenčiamo kunigaikščio Žvelgaičio vardą atitinka prie Žagarės esantis Žvelgaičių kaimas ir piliakalnis¹². O netoliese esančios Sidabrės vardo forma yra lietuviška¹³.

1205 m. krito Žvelgaitis. 1209 m. didelė lietuvių kariuomenė, vedama vieno vyresniojo kunigaikščio, vokiečių buvo sumušta netoli Aizkrauklės¹⁴. Po to lietuvių veržimasis sulėtėjo.

Lemtingą pasalą Žvelgaičiui surengė žiemgalių kunigaikštis Viestartas¹⁵, pasitelkęs vokiečius. Viestartas susijęs su Tervete¹⁶, kurią nuo Žagarės skyrė Silenės žemė¹⁷. Viestartas – vienintelis vakarų žiemgalių didžiūnas, kurį pamini Henrikas Latvis¹⁸. Vienintelis, bet užimantis kur kas svaresnę padėtį nei latgalių ar lybių didžiūnai. Su Viestartu sietina¹⁹ Tervetės pilis paliko įspūdingą piliakalnį²⁰. Popiežiaus legatas Vilhelmas Modenietis, 1225 m. vizituodamas vokiečių užkariautą Livoniją, turėjo derėtis su Viestartu kaip lygus su lygiu. Viestartas neatmetė krikšto galimybės, tačiau suprato ją kaip paties Žiemgalos valdovo sprendimą, o ne kaip Rygos vyskupo ar Kalavijuočių ordino valdžios pripažinimo ženklą²¹. Kai 1220 m. vokiečiai pajungė Rytų Žiemgalą (Upmalą)²², Vakarų Žiemgala išlaikė savo nepriklausomybę,

o Viestartas 3-iam dešimtmetyje tapo svarbiausiu pasipriešinimo vokiečiams organizatoriumi. Livonijos eiluoji kronika pasakoja apie jo vadovaujamų žiemgalių veiksmus (ginantis ir puolant Kalavijuočių ordino Aizkrauklės pilį) 3-io dešimtmečio antroje pusėje²³. Henrikas Latvis ne kartą pavadina Viestartą kunigaikščiu²⁴, o Livonijos kronika – karaliumi²⁵ anksčiau nei Mindauga²⁶. Žagarės geografinis artumas Tervetei ir išskirtinis Viestarto vaidmuo leidžia manyti, kad ši piečiausioji Žiemgalos žemė įėjo į užsimezgantį teritorinį žiemgalių valstybingumo branduolį. Priešiški žiemgalių ir lietuvių santykiai, didėjant vokiečių Livonijos kolonijai, netrukus virto lietuvių ir vakarų žiemgalių karine sąjunga. 1218–1219 m. žiemą žiemgaliai praleido lietuvių kariuomenę į vokiečių valdomą Estiją²⁷. 1220 m. lietuviai padėjo (tiesa, nevykusiai) Viestartui, siekiam atmušti vokiečius nuo Mežuotnės²⁸. 1218–1219 m. žiemą lietuviai, perėję Žiemgalą, važiavo užšalusiu jūros sąsiauriu tarp Kuršo smailio ir pietinio Saremos kyšulio²⁹. Kadangi kronikininkas pažymi, kad iki tol lietuviai niekad per Žiemgalą nežygiavo³⁰, o po metų jau rėmė Viestartą, labai tikėtina, kad jų žygio maršrutas ėjo kaip tik per Vakarų Žiemgalą. Taigi į šiuos įvykius galėjo būti įtraukta ir Žagarės žemė. 1236 m. kalavijuočių kariuomenė žygiavo į Žemaitiją veikiausiai per Rytų Žiemgalą³¹. Žygiui pasibaigus Šiaulių mūšiu, bėgančius kalavijuočių kariuomenės likučius mušė žiemgaliai³², tikėtina, kad irgi Rytų Žiemgaloje. Dabar Žagarės žemė galėjo likti nuošalyje.

Į Rytų Žiemgalą vokiečiai brovėsi jau XIII a. antrą dešimtmetį. 1218 m. buvo įsteigta Žiemgalos vyskupija³³, bet 1224 m. Rytų Žiemgala jau buvo priskirta Livonijos užvaldytos Sėlos vyskupijai³⁴. 1237 m. legato Vilhelmo Modeniečio transumuotoje 1234 m. popiežiaus Grigaliaus IX bulėje nurodant Žiemgalos vyskupijos ribas Upmala ar bent didelė jos dalis priskiriama Rygos vyskupijai³⁵. Tai rodytų, kad vokiečiai buvo užvaldę bent jau dalį Rytų Žiemgalos. Tačiau vargu ar po Šiaulių mūšio Livonija čia išlaikė savo valdžią³⁶. Užtat jokių abejonių nekelia Vakarų Žiemgalos priklausomybė: 1245 m. imperatoriaus Frydriko II koncesijoje Vokiečių ordinui Žiemgala nurodoma kaip užkariautinas kraštas³⁷. 1248 m. Rygos vyskupo Mikalojaus aktas rodo, kad Livonijai netrukus pavyko pajungti kažkurią Rytų Žiemgalos dalį³⁸. Arčiausiai Lietuvos buvusi Žagarės žemė šiomis sąlygomis neabejotinai dar nepatyrė vokiečių valdžios.

Turėdama saugų Lietuvos užnugarį, Vakarų Žiemgala atsilaikė prieš Livoniją iki XIII a. vidurio. Kilus Lietuvoje vidaus karui (tarp Mindaugo ir jo brolių), padėtis pasikeitė. 1250 m. Livonijos ordinas nusiaubė Mindaugo domeną ir tą Žemaitijos dalį, kuri rėmė Mindaugą³⁹. Krašto magistras Andrius Štirlandas pasinaudojo lietuvių tarpusavio vaidais ir siekė susidoroti su žiemgaliais⁴⁰. Tais pačiais metais jam tai pavyko padaryti. Livonijos ordino kariuomenė įsiveržė į (Vakarų) Žiemgalą ir privertė ją pasiduoti⁴¹. Kapituliavę žiemgaliai sutiko mokėti činšą, o Livonijos ordino valdžia apsiribojo vaitų paskyrimu⁴². Vargu ar šito išvengė ir Žagarės žemė. Kaimynai lietuviai jai negalėjo padėti, nes patys kovojo vidaus karą ir kentė Livonijos ordino smūgius.

Žagarės žemė buvo įtraukta į Livonijos ordino ir arkivyskupo dalybas⁴³. Vokiečiai ją siejo su jos šiaurine kaimyne Silene (tai, matyt, lėmė šių žemių padėtis – jos ribojosi viena su kita, be to, abi buvo miškingos: Žagarės vardas rodė lapuočius, Silenės – spygliuočius)⁴⁴. Šįkart vokiečiai tik trumpam buvo užvaldę Vakarų Žiemgalą. Livonijos ordinui nesisekė karas su žemaičiais. Po sėkmingų žemaičių manevrų ties Vartajais 1253 m. rudenį žiemgaliai, pajutę sunkią Ordino padėtį, sukilo. Sukilimui vadovavo didžiūnas Skabys. Tikėdamasis susitarti su Livonijos ordinu, Skabys buvo atsargus. Jis liepė išvykti Ordino vaitams ir leido jiems pasiimti savo turtą⁴⁵. Livonijos eiluojoje kronikoje Skabys paminėtas tik vieną kartą, tačiau 1260 m. Mindaugo akte kalbant apie Lietuvos karaliaus tarybą irgi minimas toks pat vardas⁴⁶. Sunku pasakyti, ar tai tas pats asmuo, nes šis aktas galėjo būti Livonijos ordino falsifikatas. Tiesa, ir tokiu atveju neatmes-
tinos akte minimos realijos, taigi ir Skabio buvimo karaliaus taryboje tikimybė. Juk po ketvirčio amžiaus žiemgalių kunigaikštis Nameisis užėmė aukštą padėtį Traidenio valdomoje Lietuvoje. Bet tuomet Lietuva kariavo su Livonija. O dabar Mindaugas su Livonijos ordinu palaikė gerus santykius. Nebent žiemgalis Skabys nedalyvavo gentainių sukilime ir išvyko į Lietuvą, o ankstesni žiemgalių ir lietuvių ryšiai bei svari žiemgalių diduomenės padėtis leido čia jam padaryti karjerą. Kadangi nėra konkrečių duomenų, kuriais būtų galima paremti šiuos spėjimus, telieka konstatuoti patį vardų sutapimo faktą.

Po pavykusio 1258 m. žiemgalių sukilimo vokiečių ordino valdžios neliko ir Žagarėje. 1258–1259 m. žiemą Livonijos ordino kariuomenė bandė užimti Tervetę, bet buvo atmušta⁴⁷. Atsigriebdamas Ordinas 1259 m. sausį pastatė Dobenės pilį⁴⁸ (į vakarus nuo Tervetės) ir tarsi replėmis siekė suspausti Vakarų Žiemgalą. Vargu ar Žagarę kliudė šis vokiečių įtvirtinimas, nes tolesnį jų puolimą sutrukdė žemaičiai, dar neprasidėjęs 1259 m. pavasariui apgulę, nors ir nesėkmingai, Dobenę⁴⁹. Livonijos ordinas savo jėgas nukreipė į Karšuvą, nes norėjo suderinti savo veiksmus su prūsiškąja Vokiečių ordino šaka⁵⁰. Žagarė liko nuošalyje.

Po Durbės mūšio kryžiuočių įgula paliko Dobenę⁵¹. Daugiau nei 10 metų Žiemgala buvo saugi. 8-ojo dešimtmečio pradžioje ją vėl pradėjo spausti atsigavęs Livonijos ordinas. Nepaisydami didelės lietuvių pergalės prie Karusos (1270 m.)⁵², vokiečiai pasiekė savo tikslą. 1271 m. antroje pusėje jie užėmė Tervetę⁵³, o 1272 m. pavasarį – Mežuotnę⁵⁴. Livoniečiai atėjo ir į Žagarės žemę. 1272 m. pavasario ir

vasaros sandūroje jie paėmė Raktės pilį⁵⁵. Tų pačių metų vasaros pradžioje Žiemgala kapituliavo⁵⁶. Šį kartą Livonija gerai įtvirtino savo valdžią: 1272 m. liepos 6 d. sutartyje buvo išdėstyti žiemgalių įpareigojimai ir valdymo sąlygos⁵⁷, pilyse (nurodoma Tervetė)⁵⁸ įsikūrė vokiečių įgulos, žiemgaliai turėjo atlikti karo tarnybą⁵⁹. 1271–1272 m. Livonijos ordinas su vyskupais pasidalijo Žiemgalą. Rygos vyskupui atiteko Silenė ir Žagarė, pastarojoje minima vyskupo pilis⁶⁰. Nors žiemgaliai skaudžiau pajuto antrąjį nukariavimą, tačiau ir jis nesunaikino žiemgalių diduomenės, išugdžiusios kunigaikščiams artimas elito struktūras. Todėl politinė žiemgalių organizacija, nors ir neprilygo Lietuvos valstybei, buvo stipresnė nei kitų baltų genčių valdysena. Štai kodėl žiemgaliai, gyvendami visai greta Livonijos, sugebėjo ilgai prieš ją atsilaikyti ir išnaudoti jos patiriamus sunkumus. Pavyzdžiui, Aizkrauklės mūšyje (1279 m.), vos susvyravus Livonijos ordino kariuomenės gretoms, joje buvę žiemgaliai tuoj pat ją apleido⁶¹. Mūšis baigėsi svaria lietuvių pergale⁶². Ja tuojau pasinaudojo žiemgaliai, kurie 1279 m. sukilo suželiant pavasario žolei⁶³. Viską lėmė Tervetės paėmimas⁶⁴. Sukilimui vadovavo kunigaikštis Nameisis⁶⁵ (veikiausiai jis Livonijos eiluojoje kronikoje kartais pavadinamas karaliumi⁶⁶). Prisijungusi prie Lietuvos⁶⁷ ir daugiausia remiama žemaičių⁶⁸, Žiemgala šįkart (bet paskutinį kartą) buvo laisva per 10 metų. Tačiau net ir tokie stiprūs pagalbininkai negalėjo apginti arti Rygos buvusios Žiemgalos. Livonijos ordinas metodiškai, statydamas savo ir užimdamas žiemgalių pilis, slinko į priekį. 1290 m. Žiemgala buvo galutinai užkariauta⁶⁹. Paskutinės kovos vyko Tervetės, Dobelės, Raktės ir Sidabrės apylinkėse⁷⁰. Taigi Žagarės žemė buvo paskutinė laisvos Žiemgalos atrama. Paskutinė žlugo Sidabrė⁷¹.

Pagal 1426 m. sutartį siena tarp Lietuvos ir Livonijos kirto Sidabrės kalną, o Raktė atiteko Livonijai⁷². Šioje vietoje maždaug tokia pati siena išliko ir pagal 1473 m. susitarimą⁷³. Tačiau 1529 m. sutartis sieną pastūmėjo į šiaurę ir Žagarė liko jau Lietuvos pusėje⁷⁴. Taip Lietuva paveldėjo pietinį Vakarų Žiemgalos paribį.

IŠVADOS

XIII a. pirmojoje pusėje Žagarė lokalizuojama vakarų Žiemgalos pietiniame pakraštyje. Jos vaidmuo neabejotinai išryškėja XIII a. pabaigoje.

¹ Autorius vartoja *Žemgala, žemgaliai*.

² A. Bielenstein, *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und in 13. Jahrhundert*, St. Petersburg, 1892, p. 108; Liv-, Ehs- und Curländisches Urkundenbuch, Reval, 1853, Bd.1 (toliau – LUB), p. 346; M. Jučas, *Dėl vakarinių ir šiaurinių Žemaičių ribų (Pagal istorinius duomenis), Iš lietuvių etnogenezės* (toliau – ILE), p. 43.

³ A. Bielenstein, *Op. cit.*, p. 108, 110, žemėl. *Curonia und Semigallia um 1250*.

⁴ A. Bielenstein, *Op. cit.*, p. 108; M. Jučas, *Op. cit.*, p. 43.

⁵ A. Bielenstein, *Op. cit.*, p. 109, 178, 197, žemėl. *Curonia und Semigallia um 1250*.

⁶ *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1988, t. 4 (toliau – TLE), p., 629.

⁷ *Ibid.*

⁸ M. Jučas, *Op. cit.*, p. 43.

⁹ A. Tautavičius, *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*, Vilnius, 1996, p. 73.

¹⁰ R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius, 1970, p. 34, 39. Žr. taip pat: A. Salys, *Die žemaitischen Mundarten, Teil 1, Tauta ir žodis, 1930, kn. 6*, p. 198; A. Tautavičius, *Šiaulių žemė (V–XIV a. archeologijos duomenimis), Šiaulių praeitis ir dabartis, Vilnius, 1986 (toliau – ŠPD)*, p.16–17.

¹¹ A. Tautavičius, *Žemaičių etnogenezė (Archeologijos duomenimis), ILE*, p. 29, 11.

¹² TLE, p. 596.

¹³ A. Bielenstein, *Op. cit.*, p. 389; H. Lowmianski, *Studja nad poszatkami spoleszestwa i panstwa litewskiego*, Wilno, 1932, t. 2, p. 66.

¹⁴ Genrich Latvijskij, *Chronika Livoniji*, Moskva, Leningrad, 1938, (toliau – HL) p. 276–277, 298.

¹⁵ *Ibid.*, p. 275–276.

¹⁶ *Ibid.*, p. 389: „Forro Vesthardus, sanior aliorum Semigallorum de vicina provincia, que Thervetene vocatur, audiens conversionem illorum de Mesiothe, collegit exercitum de omnibus finibus suis pace interrupta et venit ad castrum et pugnavit cum Theutonicis...”

¹⁷ A. Bielenstein, *Op. cit.*, žemėl. *Curonia und Semigallia um 1250*.

¹⁸ HL, p.275, 276, 287, 303–304, 395, 439.

¹⁹ Plg.15 nuorodą.

²⁰ *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, Vilnius, 1964 (toliau – LKK), p.181.

²¹ E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1964 (toliau – KKP), p. 38–39.

²² HL, p.393–395.

²³ *Livländische Reimchronik*, Paderborn, 1876 (toliau – LRCh), p. 39–42.

- ²⁴ HL, p.287: „Semigalli...gavisi sunt et venerunt cum Vestardo principe suo...”; p. 439: „Venit etiam Viesthardus Semigallorum princeps...”
- ²⁵ LRCh, p.39: „Vester den konic zû hûs er vant...”; p.40: “Den konic Vester now sîn lait...”
- ²⁶ Plg. *ibid.*, p. 57.
- ²⁷ E. Gudavičius, KKP, p.33.
- ²⁸ HL, p. 394–395.
- ²⁹ LRCh, p.33: „zû Swurban vûren sie ubir sâj da3 ist ganant da3 Ôstarhap...”; p. 349, 351.
- ³⁰ *Ibid.*: „durch Semegallen vûren sie, / da3 was dâ vor geschêen nie...”
- ³¹ S. Sužiedėlis, Kautynės ties Šiauliais 1236 m., Kaunas, 1936, p. 18–19; E. Gudavičius, Saulės mūšis ir Šiauliai, *ŠDP*, p. 30–31.
- ³² LRCh, p. 45: „ir genûc sach man sô verzagen,/ da3 sie zû lande vluhen wider:/ die Semegallen die dar nider/ slûgen jamerliche/ beide arm und riche”.
- ³³ HL, p.380.
- ³⁴ E. Chudzinski, Die Eroberung Kurlands durch den Deutschen Orden im 13. Jahrhundert, Borna, Leipzig, 1917, p. 6, 7; LUB, p. 70.
- ³⁵ A. Bielenstein, *Op. cit.*, p. 107, 120–125; Senas Latvijas vestures avoti, Riga, 1937, turtn. 1, p. 197.
- ³⁶ Plg. 31 nuor.
- ³⁷ LUB, p. 242.
- ³⁸ Livländische Guterurkunden (aus den Jahren 1207–1500), Riga, 1906, p. 20 – 26.
- ³⁹ LRCh, p. 76 –78.
- ⁴⁰ *Ibid*, p. 76: „ich enwolle hern/ die Littowan und Sameiten./ ouch saltu, hêrre, leiten/ mich an die Semegallen sûr,/ die da sint nâkebûr./ da3 ich die betwinge...”
- ⁴¹ *Ibid*, p. 79.
- ⁴² *Ibid*, p. 79–80: „Die Semegallen drâte/ mit eime gemeinen rate/ santen an den meister dô/ umme einen vride also/ da3 sie den zins mûsten geben/ und in der brûdere vride leben./ dô der meister sie vernam,/...er nam die Semegallen wider,/ den zins sie gerne gânen sider”; A. Bielenstein, *Op. cit.*, p. 111. Žr. 44 nuor.
- ⁴³ A. Bielenstein, *Op. cit.*, p. 108.
- ⁴⁴ *Ibid*, p. 108, 117.
- ⁴⁵ LRCh, p. 120–121.
- ⁴⁶ LUB, p. 451.
- ⁴⁷ LRCh, p. 122–124.
- ⁴⁸ A. Bielenstein, *Op. cit.*, p. 111–112; E. Bonnell, Russisch-liwländische Cronographie von der Mitte das neunten Jahrhunderts bis zum Jahre 1410, St. Petersburg, 1862, p. 72; LRCh, p. 124–126.
- ⁴⁹ LRCh, p. 125–126.
- ⁵⁰ E Gudavičius, KKP, p. 125–126.
- ⁵¹ A. Bielenstein. *Op. cit.*, p. 112; LRCh, p. 134.
- ⁵² R. Varakauskas, Ledo mūšis ties Karūzu1270 m., *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija (toliau – Istorija)*, 1962, t. 3, p. 147–154.
- ⁵³ LRCh, p. 183; E. Bonnell, *Op. cit.*, p. 81; E. Gudavičius, KKP, p. 159.
- ⁵⁴ LRCh, p. 184; E. Gudavičius, KKP, p. 159.
- ⁵⁵ E. Bonnell, *Op. cit.* p. 82; LRCh, p. 185; E. Gudavičius, KKP, p. 159.
- ⁵⁶ LKK, p. 178; E. Bonnell, *Op. cit.* p. 82; E. Gudavičius, KKP, p. 159.
- ⁵⁷ LUB, p. 542–544.
- ⁵⁸ Žr. 62 nuor.
- ⁵⁹ Žr. 60 nuor.
- ⁶⁰ A. Bielenstein, *Op. cit.* p. 108–109, 117, 436–437; LUB, p. 544–548.
- ⁶¹ LRCh, p.,193.
- ⁶² R. Varakauskas, Kautynės ties Ašerade, 1279 m., Iš lietuvių kovų prieš Livonijos ordiną XIII a., *Istorija*, 1964, t. 4, p. 126–134.
- ⁶³ LRCh, p. 197–198: „zû deme nahesten grase dar nâch / die Semegallen guêmen uberein, / da3 sie verrieten Terwetein. / die burd in irme lande lac”.
- ⁶⁴ *Ibid.*, p. 198–201.
- ⁶⁵ *Ibid.*, p. 196–200, 207, 210.
- ⁶⁶ *Ibid.*, p. 220: „die Semegallen bâten dô, / da3 der meister tête alsô / und lieze iren kunic zu im komen...”
- ⁶⁷ E. Gudavičius, KKP, p. 164–165.
- ⁶⁸ LRCh, p. 196–201, 205–221, 226–245.
- ⁶⁹ LKK, p. 180.
- ⁷⁰ LRCh, p. 256–266.

⁷¹ Ibid., p.262–263.

⁷² R. Varakauskas, Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a., Vilnius, 1982, p. 234–235.

⁷³ Ibid., p. 238.

⁷⁴ Ibid., p. 241–242.

Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius

Gauta 2001 03 20
Atiduota spausdinti 2002 11 28